MARGINALIJE (SUPLEMENTI)

/a/ LIJEPA NAŠA IMA MORSKO PLAVETNILO S OTOCIMA I ZELENU ZEMLJANU RAVNICU S BREGIMA

između planinske lance i gorske uzvisine, ima 8 nacionalnih parkova (Brijuni, Kornati, Krka, Mljet ,Paklenica, Plitvice, Risnjak, S.Velebit), 12 parkova prirode (Biokovo, Dinara, Velebit,Kopački rit, Lastovo, Lonjsko polje, Medvednica, Papuk, Telaščica,Vransko jezero, Učka, Žumberak), stroge rezervate (Bijele Stijene, Hajdučki Kukovi) i 80 posebnih rezerata, ukupno 9% zemlje. Ima izazovni reljef i vegetaciju, divlju, pitomu i kultiviranu. Makija, borovina, čempresi, palme, oleandri, tamarisi, smokve,maslenici, vinogradi u kamenu, neki su jadranski biljezi , šikara,šipražje, šuma, jela, smreka, lipa, breza, hrast, livade i oranice , su kontinentinentalni. Škrte parcele ili veliki posjedi. Hrast, bukva, jela, smreka,bor, jablan, jasen, javor, daju građevinski materijali. Botaničko bogatstvo i raznolikost prate i zoo areali, 1600 je zaštićenih vrsta, dupin, bjeloglavi sup, mrki medo, jelen, vjeverica, obilježavaju svoje areale, kao i dragi cvrčak što 'cvrči na čvoru crne smrči'/ u raznim krajevima pod raznim imenima-CARCIK/čarčik (Vis) CARCEJ (Komiža) ČORČAJAK (Pučišća,Humac) ČARČAJAK (Brač)),ČRČOK (Šilo), ČIČIREK (Omišalj), ČRČAK (čakavski) , ČVRČEK, CVERČEK, ČRČEK, CMRČEK (kajkavski). Ribe morske i slatkovodne formiraju jelovnike u regijama. Srdela, skuša,tuna,cipli, moli, orade,lignje, škampi, jastog, na Jadranu, šaran,som,štuka, smuđ, pastrva na Kontinentu. Heraldički, kuna je u Slavoniji, koza u Istri, mogao je biti i govedo boškarin, u Dalmaciji nisu mazge i magarci već venecijanski lavovi, logo Univerzijade u Zagrebu bia je vjeverica Zagi. Maskota Mediteranskih Igara u Splitu, morska edvjedica Adrijana 'doplivala' je s Biševa. Priroda ima svoje zvukove , smiraje i tišine, ima boju plavu , nebesko morsku, cvijetnu zeleno zlačano žutu smeđu proljeća i jeseni i bijelu sniježnu zimsku. Priroda ima jutro, podne, veće i noć. Priroda je čudesna kada se mašta, uzvišena kada se gleda, a kada se živi neposredno, može biti jako neprijateljska (muhe, komarci, pauci, ose, stršljeni, zmije, gliste, paraziti) . Tlo čvrsto i oporo, stjenovito , kosine, padine, gromače i tlo blago bregovito, ravno zemljano, davali su materijale za građenje, kamen, glinu (cigla), lapor (cement) . Klizanje i micanje tla su elementarne nepogode, potresi su razrali i inicirali novim propisima novo građenje-najveći zabilježeni potres kod nas bili su i Dubrovnik 1667, Zagreb 1880, Makarska 1962, Skoplje 1963, Banja Luka 1968,Petrinja 2020, Zagreb 2020.

Topografija, reljef i okoliš arhitekturi uvijek nudi lijepe poglede, atraktivne vizure, mjesta za postavu kuće i prostora koji će se s prirodom sljubiti. Pet klimatskih tipova (tri klimatske zone), su pojednostavljeno dvije klime, mediteranska i kontinentalna..... Sunčanih sati u Dubrovniku oko 2.600 godišnje, u Zagreb oko 1.900 , uprosječna temperatura u Splitu 17 °C, u Zagrebu 13 °C,rekordi Ploče +42,8 °C, Čakovec -35,5°C, različite su količine i vrste oborina, kiše, snjegovi.Rijeka je najkišniji grad, 140 kišnih dana, 1500 mm/god. Zagreb je imao veliku poplavu 1964, Gunja 2014. Graditi uz rijeke, uz vodu i poplave ima svoje zahtjeve. Suprotna nepogoda kroz povijest, na jadranskom području bile su suše. Tamo je više sunca manje magle, manje oblaka, više neba i zvijezda. Vjetrovi, na Jadranu ,bura,jugo, maestral, tramontana, lebićada, na Kontinentu manje ih je, vrlo lokalnih naziva. Na jugu više žestokog svjetla i sjene , chiaro/scuro, na sjeveru je više sfumato oblika. Tlo i klima određuju arhitekturu DRAŽ I IZAZOV ARHITEKTURE JE REAGIRATI NA PRIRODU!

/b/ HRVATSKA JE U 'M2 VRIJEME BILA JEDNA OD FEDERALNIH , U NEKIM ELEMENTIMA KONFEDERALNIH

republika savezne države Jugoslavije (FNRJ,SFRJ,Druga Jugoslavija, Titova Jugoslavija) sa šest republika, poslije 8 samostalnih sastavnica, 4 službena jezika (plus jezici narodnosti), imala je pripadnike različitih svjetonazora (ateisti, katolici, pravoslavci, muslimani). U državi je bilo 5 promjena Ustava/Ustavnih Zakona 1946, 1953, 1963, 1971, 1974 (tada najduži ustav na svijetu), država je postala 'de facto' konfederalna , Republike su dobile pravo na otcjepljenje ,što je jedino u svijetu imao SSSR Ustav za 17 republika i USA Ustav ,ali samo za državu Texas. Tada je Finska funkcionirala po ustavu iz 1928, kojeg su mijenjali tek 1983. Republike su imale svoja Sveučilišta, Akademije Znanosti i Umjetnosti, svoje službene jezike, a od 1969. uz zajedničku JNA, i svoje vojske, Teritorijalnu Obranu. Broj naroda u Jugoslaviji je bio promjenjiv ,1918-41 tri, 1945-71 pet, od 1971 šest, (+nacionalna manjine, jedna veća od dva naroda), a pokušaja stvaranja jednog naroda nije bilo. U svijetu narode, obično čine svi državljani pojedine zemlje , što u Jugoslaviji nije bio slučaj .(NAROD kao 'zajednica ljudi povezanih zajedničkom poviješću, kulturom, jezikom i tradicijom' , jedna je od definicija – Staljinova,1913**)** **DOGAĐANJA 1945-72** : 8.maja 1945 u 10:45 partizani ulaze u Zagreb, završava 2.svj.rat, ponešto različiti podataci o žrtvama u Hrvatskoj : 194.749 poginulih (partizana, ustaša, žrtava rata-Internet podaci), Sudionici NORa-70.000, ustaše,domobrani,četnici-55.000, ubijeni civili-170.000, umrli od epidemija- 15.000 (podatak-Ivica Nejašmić) Nacionalizacija 1946. prvo većih, poslije i manjih poduzeća, nakratko 'sovjetsko-komunistički (kolektivistički)' pa 'američki (individualistički, laissez faire) san', ISTOČNI GRIJEH, pa 'ZAPADNI OSMJEH'. 1946. suđenje Stepincu, 1949. Informbiro, 9.7.1949. osnovan Goli Otok, Samoupravljanje 29.12. 1949. u solinskoj tvornici cementa „Prvoborac“, formiran je prvi radnički savjet u Jugoslaviji kao 'realizacija' Marxove ideje neposredne vlasti radničke klase'. Arhitekt Vitić je bio ukoren zbog izjave da je samoupravljanje dobro za tvornice, ali ne i za projektne biroe.. 1961.Pokret Nesvrstanih (navodno projekt Zapada da sprijeći 'sovjetizaciju' Trećeg svijeta), 1962. Titov Govor u Splitu (prijetnja 'neopravdanom bogaćenju'), 1964.Privredna Reforma (uspostava partikularnih i privatnih interesa), turističko otvaranje (1957:0,5miljuna-1967:3,6miljuna turista), 1966. Brijunski Plenum , izvoz radne snage (u tri godine 760.000 gastarbajtera),1967. Deklaracija o jeziku, 1968.studentski nemiri u svijetu, kod nas u Beogradu veći, Zagrebu slabiji, 1971. Hrvatsko Proljeće. Raznovrsna povijesna događanja, često popraćena motivirajućim PAROLAMA: Smrt Fašizmu-Sloboda Narodu! Proleteri svih zemalja-ujedinite se! Tuđe nećemo-Svoje nedamo! Druže, snađi se! Život damo-Trst ne damo! Dole Papa, dole Rim, dole Pele , kurvin sin! Nema odmora, dok traje obnova!(Uz Tita i Staljina, dva junačka sina /promjenjeno u / Uz Maršala Tita, junačkoga sina)! Ajde zdravo, ruska kravo! Tvornice radnicima-Zemlja seljacima !Tito-Partija-Omladina Akcija! Druže Tito samo piši/Radit ćemo i po kiši/Neka piše i Jovanka/Radit ćemo bez prestanka! Mi gradimo prugu-Pruga gradi nas! Mi smo Titovi-Tito je naš! Živjelo Bratstvo-Jedinstvo! NNNI-Ništa Nas Nesmije Iznenaditi! Neprijatelj nikada ne spava! Imaš kuću-Vrati stan! Uravnilovka-ne!Pluralizam samoupravnih interesa (laissez faire), Nagrađivanje po učinku! Dole Crvena Buržoazija! Dolje Unitarizam ! Neka Federacija federira! Hrvatska radi, Beograd se gradi! **PRAZNICI** ondašnji bili su : Nova Godina 1-2.I, (8.marta), Prvi Maj 1-2.V, Dan Boraca 4.VI, Dan Ustanka 27.VII, Dan Republike 29-30.IX. Iako nisu bili proglašeni praznicima, vjernici su slavili svoje najvažnije blagdane BOŽIĆ, (Sv.Stjepan, Tri Kralja), USKRS (Uskršnji ponedjeljak, Tjelovo) VELIKA GOSPA ,(Mala Gospa, Svi Sveti)

'Pluralizam Samoupravnih Interesa' bio je eufemizam, za određeni odmak od 'čistog socijalizma', a 'adhokizam' ovdje obilježava određeno 'spontano planiranje' koje dovodilo do neracionalnih rješenja, a ponekad i kaosa u prostoru

/c/ Prvih poslijeratnih godina većina stanovništva Hrvatske je živjela na selu, u gradovima tek desetina, što će se radikalno mijenjati brzom urbanizacijom (2025. na selu je 38% ,u gradu 62 %). Gradovi su bili POVIJESNI , više ili manje, u centru sa starom arhitekturom, Split AD 305, Dubrovnik VII st, Zagreb 1094, Karlovac 1579, Bjelovar1756. Svi ,osim Zagreba s 300.000, bili su manji od 50.000 stanovnika. Ponajviše novi, bio je Ploča/Aleksandrovo/Porto Tolero/ Kardeljevo/Ploče. Te godine 1945. sve su to bili niski gradovi katnosti P+1/2/(3). Rijeka je imala dva nebodera P+12 (1938/1939), Zagreb samo tri visoke građevine , Gundulićeva P+9 (1933), Bogovićeva P+8 (1936) , Ilica P+7 (1940), u Splitu par visokih zgrada, Tartaljina P+6 (1939),Hrvojeva P+4 (1933). Najviši su bili crkveni zvonici koji su obilježavali mjesta ZG-106 m (još uvijek najviša građevina u ZG), Osijek-90 m, Đakovo -80 m, Split-60 m, Zadar-56 m, Varaždin-55 m. U većim gradovima bilo je zgrada krupnijeg formata i nešto većeg mjerila. Tridesetih godina historicističku arhitekturu pomalo zamjenjuje modernistička, u Zagrebu ponajviše.
U svim gradovima dominira usitnjena niska stambena izgradnja, puno je 'periferije'. U Zagrebu prije 2.svjetskog rata, velika područja Trnja, Trešnjevke i Dubrave bila su prekrivena obiteljskim kućama, manjeg ili većeg standarda, a zahvati poput Cvjetnog Naselja s nekoliko tipova kuća na parcelama od 800 m2 bio je nivo za činovnike i državne namještenike, kao i trešnjevački nizovi 1.hrvatske štedionice.
I drugi naši gradovi (1945. svi ispod 50.000 st) su ponajviše rasli suburbijom, periferijom, obiteljskim kućama s povrtnjakom. Sela su bila ispunjena više manje skromnim substandardnim obiteljskim kućama, 'zanimljivih slikarskih motiva', tradicijske, pučke, narodne, romantične,idilične ', ali izvan umaštavanja, u realitetu-jedva prikladno sklonište.
Iza rata URBANIZACIJA i pojačani rast gradova, priljev mladih sa sela. Porast stanovništva u Hrvatskoj 1948/1971 bio je 1,2 puta, u gradovima osjetno više, Zagreb 1,8 puta, Rijeka 2 puta, Split 2,4 puta, Osijek 1,9 puta, Zadar 2,1 puta. Ipak, još uvijek većina stanovništva živi na selu, pa i veliki dio industrijske radne snage. Potkraj rata napravljeni su grubi idejni planovi **za** Bilice (obnova sela) i Gradac (obnova mjesta), za Divoselo, Vojnić, Vlahović,napravljena je i izložba 'Narod Gradi', ali sve to bez nekih značajnih rezultata.
Godine 1971. naši najveći gradovi su Zagreb (566.224), Split (152.905), Rijeka (132.222), Osijek (92.603), Karlovac (63.887), Zadar (50.520),Šibenik (47.122),Sisak (43.382), Slavonski Brod (40.043), Varaždin (39.383), Dubrovnik (35.628), Bjelovar (35.578),Vinkovci (31.605), Petrinja (30.545), Požega (24.939), Koprivnica (21.104).

/č/ Američka je sociologija iskoristila odijevanje, odijelo, detalj odijela, okovratnik, (white collar jobs, blue collar jobs,..) kao 'differentia specifica' među poslovima , time i slojevima/klasama, odnosno skupinama društva. 'Radnik s plavim ovratnikom je pripadnik radničke klase koji obavlja ručni rad i zarađuje satnicu ili se plaća po komadu za obavljeni posao. Ovaj je izraz prvi put upotrijebljen 1924' . 'Izraz "radnik s bijelim ovratnikom" skovao je 1930-ih Upton Sinclair , američki pisac koji je spominjao tu riječ u vezi s administrativnim, administrativnim i menadžerskim funkcijama tijekom 1930-ih. Radnik s bijelim ovratnikom je profesionalac s plaćom, obično se odnosi na opće uredske radnike i menadžment' . Ova 'razlikujuća karakteristika' mi je poslužila za 'klasifikaciju' našeg društva iz vremena 1945-72.

***/ć/ Didaktičku putujuću Izložbu* 1957. putem tekstova i slikarskih reprodukcija postavili su** : Ivan Picelj, Radoslav Putar, Tihana Ravlić, Vjenceslav Richter i Neven Šegvić,te Vesna Barbić i Edo Kovačević Od 1957do1962. izložba na 92 panoa je obišla petnaest jugoslavenskih gradova, od Skopja do Maribora, i postala najposjećenijom likovnom priredbom 50-ih godina.

Apstrakcije, nihilizam , op-artizam bili su EXAT-51 (Richter*, Rašica, Picelj,Srnec,Kristl) GORGONA 1959-1965 (Vaništa, Kožarić, Putar*,Knifer,Seder-meandar,crnilo, ravna crta, gostovao Piero Manzzini 'Merde del Artista') , NOVE TENDENCIJE 1961-1973 (Božo Bek* pokretač) gostovao je Victor Vasarely. Radauš ekspresionist (Tifusari '57, Panopticum Croaticum '61), Afera Ritz Bar, 1953. bila je konflikt Murtića* koji je dobio posao, s Egzatovcima oko oslikavanja jedne freske na zidu zagrebačkog noćnog kluba,što ga je uredio Richter, uključio je desetak vodećih slikara i arhitekata u jednu neobičnu raspravu i ilustrira 'važna' pitanja slikarstva tog vremena, godinu dana nakon Krležinog * ljubljanskog referata . (* partijci)

Naiva koju je pokrenuo Hegedušić (Zemlja) bila je antiteza avangardnom, a neki protagonisti su postali svjetski poznati i 'konvertibilni' (Generalić, Rabuzin, Skurjeni). Kuriozitetno je što je naivac Rabuzin ,Vaništin prijatelj, izlagao s Gorgonom (Studio G, 1962) . Kipar Augustinčić bio je zaštićeni socrealist (Pobjeda '47, Mir '54), Ivan Meštrović,tradicionalist, autoritet, je u Americi , 1959. posjećuje domovinu, a godine šezdesete donose apstraktne mega-skulpture, 1959 Bogdanović: Jasenovac'66, Džamonja: Podgarić'67, Bakić: Kamensko '68. Kasnije defamirani kao 'kitch' skulpturice i suveniri, na tržištu, pogotovo ljetnom, nudile su se narodne rukotvorine- najpoznatija figurina 'drvena čaplja' je na kraju zbrisana iako je imala šarma 'brankuzijevske estetike' -šteta.

/d/ Nobelovac 1961. Ivo Andrić (hrvatsko, bosanskohercegovački, srpski književnik, osobno se izjašnjavao kao Jugoslaven, iza 2.svjetskog rata je objavio 'Na Drini Ćuprija',izdano 1945, radnja završava 1918., Miroslav Krleža ('Zastave' tiskane 1962, radnja završava 1922) , Ranko Marinković ('Kiklop' tiskan 1965, radnja predratni Zagreb),Vladan Desnica ('Proljeća Ivana Galeba', objavljeno 1957, radnja od proljeća 1936. do proljeća 1937. g). Ipak, izvan školske lektire, najčitanije štivo 1950tih bila je Marija-Jurić Zagorka: 'Grička Vještica', objavljivano u nastavcima kao tjedni suplement novinama. (Poslijednja vještica u Europi, Marica Vugrinec Sajković , 1751. je spaljena u Zagrebu). Slobodan Novak 'Miris, zlato i tamjan'(1968) prikazuje antijunaka, malodušje, ironiju, nema optimizma'(gledao sam postavu u Teatru ITD s Nadom Subotić u ulozi Madone). Velika uspješnica 1960tih/70tih književna, teatarska pa filmska, bila je ' Mrduša Donja'.
Opera, tada 'politička' 'Nikola Šubić Zrinski' se izvodi (1952) u HNK, seljačkofolklorni 'Ero s onoga svijeta' postavljen na Peristilu (1954), vedrine je u 'Maloj Floramy' i 'Splitskom Akvarelu' ,Splitsko Ljeto se brendira s 'Aidom ', Lovrijenac od 1952. s 'Hamletom'. (Za komparaciju: broj sudova u to vrijeme je bio oko 6 puta veći od broja kazališta, a broj odlazaka na SUD, bio je otprilike na nivou broja kazališnih posjeta).Glazba **klasična, jazz, i avangardna** (Zagrebački Muzički Bijenale 1961. osniva Mirko Kelemen, gostovao John Cage, Zagrebačke Soliste 1954.osniva Antonio Janigro) - **popularna, zabavna, rock (**Ivo Robić Mr.Morgen, festivali Opatijski, Zagrebački, Splitski, VIS-sastavi 60tih, uz domaće radio stanice i Radio Luxemburg, Monte Carlo)- **narodna, popevke, klape.** 1951. je započela proizvodnja domaćih električnih gramofona. Plesnjaci su bili sa živom muzikom, ljeti na hotelskim terasama, godišnji 'društveni plesovi'. Narodna kola 'narodnih nošnji' obično pred crkvom, su isčezla.U Parizu 1954 prva dicoteque, kod nas 1964 na Hvaru prvi Amfora Disco, 1967. u Beogradu prvi disco, 1968. u Zagrebu Saloon, uskoro mnogi drugi.

/đ/ PISMO:*'Dragi naš Ivica, skoro će biti ponoć. Sjedim u svoja 'četiri kvadrata'i mislim na Pariz i* *Vas u Parizu..Da treba biti u Parizu...Realnost? Šta će nam...Za Pariz treba fantazije isto kao kad se gleda na otvorenu daleku 'praznu' pučinu iza Križnog rata u Hvaru. Arhitekturu tražiti u Poissy-u ili Vaucressonu ili kod Kandilisa ne vodi ničemu. Mislim naime, u Vašoj dobi.To je jezuitsko šibanje vlastitih leđa. Treba šetati sa Etoila niz avenije kad se spušta sunce..U Zagrebu se situacija pogoršava sve više. Tako, napr.'Sljeme' likvidira projektiranje. Fakultet svakim dipl.rokom još dalje povećava višak. Čak i urbanistima prijeti spajanje zagrebačkih općina. Kanada? To je postalo već toliko popularno u svim zemljama s viškom da treba misliti o tome. U Parizu je mladi Hemingway u Luxembourgu davio znalački mlade golubove kad je trebalo malo pećenja.....Mislio je da bolje propasti, ako već treba, u Parizu.Vi nećete propasti nikada. Grozan je samo Zagreb... Radim danonoćno na akumuliranju sredstava. Moglo bi to da traje još i godinu dana. Ali doći će i taj dan kad ću opet krenuti. To će svakako biti u nepovrat. A to će biti tako kako želim ja. Dali će ljudima ovdje biti čudno ili ne, to je sporedno, jer u stvari to i onako nije za svakoga.-10.VII 1966".* /Alfred Albini (tada 70), arhitekt, sveučilišni profesor piše pismo mladom kolegi arhitektu Čižmeku iz svog mansardnog stan 140 m2 u Ilici 38, zgrade iz 1925 po projektu Huge Ehrlicha kojem je Albini bio asistent.(Albini je 1964.realizirao Tehnološki Fakultet, što mu je moglo donjeti i malo zadovoljstva-?)

Gdje su arhitekti stanovali i 'odmarali'?

Ibler- Vila Nazorova/I.G.Kovačića (kat poviše Majstorske radionice) +ljetovanje na Brijunima 'kod Brozovih', Boltar-Sjever OK Bosanska 43b vikendica na Jadriji, Galić-Sjever OK Istarska 28, Planić-OK Radnički dol, Richter-OK Vinovrh +vikendica Sovlje+brod, Vasiljević-OK, Maretić-Sjever OK Pantovčak, Horvat-Sjever OK Torbareva, Radimir-OK Pešćenica+vikendica Grščica na Korčuli, Mutnjaković-Folnegovićevo, , Strižić-Gornji Grad (Mletačka ul) Vrkljan-Donji Grad (Keršovanija 'Albinijeva zgrada'), Cota-Donji Grad (Gundulićeva), Šegvić-Donji Grad s (Gajeva, zg. Lubinsky)+ljeti brod ,Vitić-Donji Grad (Bogovićeva)+vikendica Šibenik+brod, Rašica-Donji Grad (Varšavska, ured Braće Kavurića), Milić-Donji Grad (Voje Kovačevića), Bartolić Donji Grad (Palmotićeva zg.Planić + Rovinj vikendica), Ljahnicki Donji Grad (Petrićeva), I&NFilipović –Donji Grad (zg.V.Kovačić), Krstulović-Donji Grad(blok Mali Vatikan+ vikendica Rovinj, Kolacio- Voćarsko Naselje kuća u nizu, Dragomanović- Voćarsko Naselje kuća u nizu, Kolenz- Travno kuća u nizu, Jelenić Semenčić- Siget kuća u nizu, Vujović+Marinović Uzelac- stan u urbanoj vili Grškovićeva 4, Seissel-stan u Galićevoj zgradi PB 8.kat, Frankol- stan do Sessela, Nikšić-neboder Čazmanska, Jelinek-neboder Veslačka, Vulin-neboder Veslačka+vikendica Tribunj, M.Novak-stan Moše Pijade, Rubetić-stan u Zagrebu +OK Ivanić Grad, Bregovac-OK Opatija, Tešija-DOK Osijek, Frka-OK Dubrovnik, Kolombo -neboder,Stari Grad + vikendica na Jadriji Pervan- VK Postira, Gotovac –OK u Splitu. Radić-kod Đardina+VK Pučišća Dinko Kovačić-3OK Botićevo Šetalište+VK Ražanj, ...i umjetnici: Vaništa-neboder Čazmanska+atelier Križanićeva, Murtić-OK Mlinarska (projekt Planić)+ ljetna kuća Vrsar+brod, Augustinčić-OK Bulatova,

/dž/Formiraju se velika poduzeća *teške i lake industrije* (Končar, Prvomajska, TPK, TEŽ, OKI, Jugovinil, Jugoplastika, TLM, 3.Maj, Split, Uljanik, Torpedo, Đuro Đaković, Dalmacija Dugi Rat, Jugoturbina Karlovac, Željezara Sisak*),RIZ, brodogradilišta:3.Maj,Viktor Lenac, Split, Trogir,Korčula,* ***proizvođači energije (***hidrocentrale Peruća, Zakučac,Novi Vinodoski, dalekovodi, Rafinerija Sisak, Petrokemija Kutina, Naftaplin 1954, plinovodi, INA 1963, ZGToplana 1970), ***prehrambena industrija (*** Gavrilović, Podravka, Koka, PIK Sljeme, Belje, Vrbovec, Neretva, Mesopromet,Kraš, Zvečevo,Badel, Bobis,Cetinka, Favorit Neležišće žvake 1959) , ***higijena i zdravlje (***Saponija, Pliva,Ris), **stan, odijevanje** (Florijan Bobić,Mobilia, Tvin, Šavrić, RIZ, Dalmatinka,Borovo, Peko, Šimecki, Bagat, Varteks, Galeb, Kamensko, NIK, Nada Dimić), ***građevinski materijali (***Dalmacija-Cement, Siporex, Ciglane Vinkovci, Jadrankamen, Pazinka, Bizovec, Samoborka, DIP Jela, Delnice, Ogulin, Spačva , Jugokeramika, Jedinstvo) ***građevinska poduzeća (***Industrogradnja, Tempo, Hidroelektra, Udarnik,Viadukt, Gortan, Konstruktor, Lavčević, Tehnogradnja), ***transporti (***željeznice ŽTP, pomorstvo Jugolinija, Jadrolinija, Jugotanker, autotransporti) ***mediji*** (RTZ, Naprijed, Vjesnik, SD, Novi List) ***film*** (Jadran-film, Zora,)..... Cjelokupno gospodarstvo Republike bilo je usklađeno s privredom Države.

/e/ (Koliko je radničke klase, moglo biti u društvu 1945/ 1972 ??/??) Šuvar: Hrvatska je 1946. imala 150.000 radnika i službenika (u vremenu 'forsirane socijalističke industrijalizacije radništvo se je udeseterstručilo) ...Hrvatska je odmah nakon Drugog svjetskog rata imala jedva stotinjak tisuća radnika...3% populacije/º "Oko 40% naših radnika u industriji svakog dana putuje sa sela u grad na posao.Poslije rada se vraćaju kući i tako dobar dio dana provedu na točkovima. Jednom nogom su na selu, a drugom u tvornici', zabilježio je Rudolf Sremec u sjajnom dokumentarcu 'Ljudi na točkovima', 1963. Oni su uz tvornički posao zadržali i poljoprivredne poslove, a i radnici na gradskim periferijama imali su povrtnjake i kokošinjce. Krešo Golik je 1966. napravio impresivan dokumentarni film 'Od 3 do 22' o radnici Smilji Glavaš, tvorničkoj radnici sa sela čiji dnevni ritam od ustajanja u 3:00 do lijeganja u 20:00 je pun tempa, aktivnosti i obaveza, uz tvornički rad je još uvijek puno kućnih obaveza.

/f/ U predratnim vilama i građanskim stanovima, žene bijelog okovratnika ,'milostive' imale su 'sluškinje, bedinerice' i to je bio normalni koncept (fran.izreka XIX st ' ili imaš sluškinju ili si sluškinja'). U novom vremenu, socijalističkim modernim kućama toga nije trebalo , ali je ipak ponešto bilo. Može se naći više primjera novoprojektiranih obiteljskih kuća koji imaju sobicu u gospodarskom traktu za djevojku, slično kao i ranije. U Jugoslaviji 1971. se navodi 23.000 'kućnih pomoćnica' kako su tada sluškinje eufemistički preimenovane, a vjerojatno popis nije sve obuhvatio . Statusno je puno bolje bilo biti industrijska radnica nego kućna pomoćnica-sluškinja! Nisu se formirali 'servisi kućne pomoći' od zaposlenica s radničkim pravima,8-8-8. već arhaično služenja 7 dana puta 24 sata minus 'Tri sata za ljubav' (film Fadila Hađića ,1968). Izjava drugarice Broz 'za ravnopravnost žene kod nas zaista se više ne trebamo boriti,ona je tu, ali, u praksi se često odstupa' (1968) ne objašnjava 'zašto često odstupa' i govori o ravnopravnost na papiru. Teže je naravno ostvariti nego deklarirati, premda i deklarirati znači nešto.

Na Arhitekturi od 1945-1972 bilo je 1504 dipoma , 945 mladića i 559 djevojaka (63:37%) U mojoj generaciji 1970. mladića 24: djevojaka 34. Od prvih diploma na našem fakultetu 1923 - 1945: 222 arhitekta + 18 kod Iblera (22 žene: 218 muškaraca) , a od prva 104 diplomirana arhitekta 1923-1934 bilo je samo 5 arhitektica.

Zemlje i godine u kojima žene stiću glasačka prava: New Zeland 1893, Finska 1905, SSSR 1917, Njemačka 1919, USA 1920, Velika Britanija 1928 ,Jugoslavija 1945, Francuska 1945, Švicarska 1971. Godine 1968. u USA Kongresu, od 435 kongresnika-11 su žene!

/g 'Od svih umjetnosti za nas /boljševike najvažniji je FILM ' istaknuo je Lenjin 1922, inače ljubitelj klasične umjetnosti ('Bethovena i Appasionatu bih mogao svaki dan slušati', kazao je))

domaći *igrani filmovi*, partizanski, seoski, urbani, drame, dječji, komedije (FF Arena, Pula, od 1954), projicirali su i sovjetski do 1949 i poslije 1956 , od 1949. dominacija Hollywooda, meksički 'Jedan dan života' 1950 film uz koji je cijela zemlja plakala,u Zagrebu prikazivan preko 200 dana zaredom ,nersvrstani 'Majka Indija'1957. propagiran i masovno gledan. Projekciji filma su prethodile 'Filmske Novosti'(10'). *Crtani filmovi* poznate Zagrebačke Škole Crtanog Filma (Disney 'alternativa') Dušan Vukotić Surogat, Oscar 1962, *kratki art filmovi* amaterskih kino-klubova Split(Martinac, Zafranović), Zagreb (Pansini) bili su komornog, introvertnog i osobnog karaktera, a YU Crni Val se je okrenuo pomalo dešperatnoj 'antisocijalističkoj' eliti. (Plastični Isus? Misterij Orgazma?Lisice?)

Kratki dokumentarni Krste Papića 'Halo Munchen' 1968, 'Specijalni Vlakovi'' 1971, emotivno prikazuju tu seobu pod 'sunce tuđeg neba'. U sportu , nogomet je izazivao najviše pažnje (rivalitet velike četvorke-Dinamo, Hajduk, Partizan i Crvena Zvezda). Dinamov stadion (Turina, Ehrlich, Neidhardt) imao je najveći posjet od 65.000 gledaoca- Dinamo:Santos (nastupio Pele)l 1:1-12.IX,1969. i Zagreb:Osijek 2:2 (penali 6:5) 19.VII,1973. . Slavili su se državni sportski uspjesi. Gusar četverac (zlato 1952) (1952:nogomet YU:SSSR 5:5 pa 2:1-politička utakmica), 1968:vaterpolo YU zlato, zlatnu Đurđu Bjedov dočekuje 100.000 ljudi na splitskoj Rivi, 1970:košarka YU World Champions.

Mediji postaju promotori masovne kulture. Radio Zagreb ima raznovrstan program,glavne vijesti 15:00,19:00, 22:00 program završavao u 24:00 hrvatskom himnom). Bio je dostupan i opozicijski CIA 'Voice of America ,'Ovdje Vašington, Glas Amerike, govori Grga Zlatoper. Prvi televizijski prijenos bilo je svečano otvorenje Zagrebačkoga Velesajma, 7.IX, 1956. Iste godine dva mjeseca kasnije supružnici Danica i ing.Savo Čemer iz Zagreba su prvi privatni vlasnici televizora u Jugoslaviji. 1958. kad počinje redovito emitiranje televizijskog programa, u Jugoslaviji bilo oko 6000 televizora, odnosno 1 prijemnik na 3003 stanovnika, početkom 1960tih 1 prijemnik na 618 stanovnika, a krajem tog desetljeća 1 prijemnik na samo 11 stanovnika. Broj kino gledatelja se smanjuje, tv-ekrana raste . Radio-pretplatnika je još uvijek više, a u kućanstva dolaze i gramofoni. (Prostor i namještaj u stanu gdje se čitaju knjige, novine, sluša radio, pogotovo gleda televizija, gdje je 'kućni oltar', su teme za arhitekte)

/h / Stjepan Radić je *samo seljaštvo smatrao 'narodom' u užem smislu a 'odnarođeni dio naroda'* bila su gospoda, viši društveni slojevi, (kao što je nekad bila podjela podanici/velikaši, plebejci /patriciji, demos/aristokracija). Seljaci i selo su bili 'pravi narod' i nositelji narodne kulture, oni su većina društva, slabo educiran, neuki,siromašn' ali 'plemeniti', a grad i građani su predstavnici 'iskrivljene kulture'

Suprotno ovom romantičnom narodnom zanosu je realitet, koji je Rudolf Bićanić, doktor prava, ekonomist, sociolog, radićevac ,HSS političar, je istražio u više hrvatskih regija godine 1936. i objavio u knjizi 'Kako živi narod'.

'Teške su to riječi, ali istinite: Tri četvrtine svih Hrvata nemaju kreveta. Kad se raspravlja o životnom standardu, onda se obično smatra, da neophodnoj potrebi života svakog pojedinca, spada u najmanju ruku, barem krevet. To se računa u minimum udobnosti za čovječji život. Pa ipak, s gledišta cjelokupnog hrvatskog naroda moramo danas reći, da svi oni, koji imaju svoj vlastiti krevet spadaju, u stvari, među privilegirane".

(To su godine kada je u Splitu napravljena Palača Ivana Meštrovića ,u Dubrovniku Palača Bože Banca, u Zagrebu raskošne moderne vile).Iz poslijeratnog, kao nastavku prijeratnog vremena su i ove dvije priče iz Dalmatinske Zagore, u mjestima koje sam preimenovao 'brešanovskim' nazivom.

„MRDUŠA DONJA“ blizu Benkovca: Kuća potleušica kamena s kamenim pločama cca 5x10 m podjeljena u dva dijela, svaki jedna ulazna vrata, prozora nije bilo, u jednom dijelu komin kužina, iza zida stoka (magarica, sedam,osam ovaca, koju godinu neki mali praščić), u drugom dijelu su nagurani spavali, na ležajevima lepušina, tu je bila bačva s vinom, škrinja, suhe smokve . Majka i otac nikakvu intimu nisu mogli imati. 'Na stranu' su išli iza kuće. Po vodu vučijama na magarcu oko 1,5 km do izvora, elektrika je stigla 1967. Kod doktora se nije išlo (?) majka je svih rodila kod kuće. Otac kad bi se napio, bio je nezgodan. Kad je s 12 godina dječak ojačao, otac više nije smio istući majku i izbaciti je s djecom preko noći iz kuće. Obitelj sa sedmero djece (rođeni '52,'54,'55,'59,'63, '67,'70), četiri strica stradali kao ustaše, otac invalid, od pete godine slabo je hodao, obrađivali su nešto polja, imali magaricu, sedam osam ovaca, koje godine manjeg prasca, hrane nikada dovoljno, često je bilo i gladi, dječak nije bio zainteresiran za učenje, najdraži predmeti tjelesni i muzički, crkva je bila blizu, pa je dva ili tri puta dnevno išao je na mise. Stalna nestašica, državi porez, a i crkvi je trebalo davati jer je bila je sramota da fratar s oltara prozove one koji ne daju .Pred crkvom prije i poslije mise se je pjevalo, pjevalo se je na polju, u paši, i one priproste ('Čuvam ovce, mrče mi se gala, ne znam majko, kome bi je dala') i one zabranjene zbog kojih je bio privođen u miliciju u vrijeme oko Božića, da ne bude većih incidenata. Ali, sve u svemu, bio je zadovoljan. Nakon osmogodišnje škole odlazi od kuće, fizički radnik u 'Vijaduktu' na izradi ceste Bihać-Drvar, radničko naselje u Bosanskom Petrovcu, hrana jako dobra, prvi puta se najeo kako treba, na kratko s lopatom, pa puno lakši posao, ispomoć inžinjeru geodetu, 1973.vojska, poslije par mjeseci 'Gortan' u Zadru, pa u Zagreb, priučio se za staklara. U 'Staklu' plaća dobra , uz to i neka zarada u fušu. Kaže, u socijalizmu nije bilo loše. Nudili su mu, ali je uvijek odbijao članstvo u Partiji. Volio je i dobro igrao nogomet, za 'Vijadukt', pa za 'Staklo', nastupali su na Radničkim Sportskim Igrama. Supruga iz Zagorja, radila je u Zagrebačkoj Mljekari, dvije kćeri, sagradili su kuću u Sopnici, 10x10 m na kat. (Dvije starije sestre su otišle u časne,nakon par godina napustile samostan, udale se za gastarbajtere pa u Njemačku, mlađe sestre isto neko vrijeme u Njemačku, dva najmlađa brata na bauštelu u Austriju)

„MRDUŠA DONJA“ 6.5 km od Unešića: otac (1905-68), majka (1909- 65) i 14 rođene djece: ***'30!,*** *1931,1933****, '34****!, 1936, '38!,'39!,'40!,41!, 1943, 1945, 1947, 1949, 1950. /!šest ih je umrlo u godinu, dvije od rođenja-svi prije, nitko poslije rata/.Otac je imao državnu službu što se je tada u mjestu jako cijenilo, imao je i svečanu uniformu koju je oblačio par puta godišnje na željezničarskim feštama. Bio je radnik na željeznici, u Split- Kopilici utovarivao ugljen u lokomotivu, smjene '12/24' ,12 sati posao, 24 sata slobodan. Na posao je odlazio iz Utora, pješke do Unešića sat hoda pa na vlak, volio je malo popiti, u tri navrata bio je osuđen po mjesec dana zatvora zbog u pjevanja u pijanstvu 'Ustani Bane' i 'Vilo Velebita', a zatvor je odslužio preko godišnjeg odmora i za vrijeme poklonjenog 'bolovanja' tako da nije gubio posao. U pijanstvu bi istukao ženu i djecu koja bi branila majku. Kuća u Utorama je napravljena 1939. od domaćeg kamena, na krovu crijep iz Vinkovaca, prizemnica, sa zapadne strane prislonjena uz bratovu kuću, od juga vrata i jedan prozor, od istoka i sjevera po jedan manji otvor radi ventilacije, jednoprostorna, kutak sa slamom za spavanje djece,kočeta postelja s lepušinom za roditelje, ognjište s komoštrama, iznad se je sušilo suho meso, načve (korito za mjesiti kruh),vjedro s brašnom, polica, ormar u zidu, 2 škrinje jedna poviše druge, iza vrata vučija s vodom, sinija i tronožni stolci, 2 katrige, i prućem odvojeni dio za vola i kravu. Vani je bila kućerica za 10-15 ovaca, kokošinjac 10tak kokoši, praščar za dvije svinje,u dvorištu pas i mačka. Do čatrnje s vodom bilo je dvjestotinjak metara, vodovod i elektrika su stigli 1958. kada i put do kuće....nuždu bi obavili negdje iza kuće, imali su povrtnak, sijali pšenicu, ječam, proso i proju. Škola petorazredna bila je 5 km udaljena,djevojčice rođene prije rata nisu školu pohađale,ostale su nepismene . S 13 godina dječak je sam otišao u Vukovar,raznovrsno snalaženje, đački dom, završio srednju, pa ekonomski fakultet, radio u Borovu, trgovački putnik (47 godina radnog staža i samo 12 dana bolovanja kod operacije krajnika),supruga računovođa u Vuteksu, dvije kćerke, članstvo u Partiji, kaže, nije se moglo izbjeći. Odlazili su više godina na odmor u Radničko odmaralište, na sindikalne izlete, dva puta, u Čehoslovačku. Sagradio je kuću dvokatnicu u Kamenu kod Splita.* (Svi su iz ovih priča zasnovali obitelji i imali samo po jedno ili dvoje djece!)

Egzodus sirotinje iz dalmatinskog kamenjara, prikazao je Veljko Bulajić u filmu 'Vlak bez voznog reda'(1959). U filmu Krste Papića 'Lisice',1969. prikazan je brutalizam i sirovi primitivizam na dalmatiskom selu (s anti-režimskim 'štihom')

Ova dalmatinska zabit je i ambijent jedne 'artističke fikcije'. Napisana 1965., u teatru od 1971., ekranizirana 1973., bila je 'Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja' Ive Brešana, danas obilježenom kao 'jedno od najboljih djela suvremene hrvatske književnosti' . Čudna je ideja ove parodije, tragikomedije, revanš za 'Bakonju fra Brnu'? Osim što je kroz masovnu posjećenost nasmijavala 'educiranu građansku publiku' (gdje nisu baš svi bili znanci Shakesperea) , rugajući se primitivizmu 'seoskih partijaca' , a mimo tog tužnog smijeha , što je ostalo?(Teatar ITD postavu sam gledao na splitskoj Cararinoj Poljani, kod posjeta Globe Theatru sam zamišljo 'mrduško nasmijavanje' londonske publike, dali bi ga bilo?) Kako bi publika doživjela ovu predstavu. tu u našim pravim 'Mrdušama'? Koliko bi sve skupa razumjeli, kako bi primali ovaj plitki humor na račun njihove seljačije? Vrhunski kulturni i književni autoritet Kako je Krleža doživio ovo popularnom djelo u duhu svog ljubljanskog referata? . Selo ,život, ljude, kuće, između dva rata u Hrvatskom Zagorju, opisao je Slavko Kolar, čije su novele 'Svoga Tela Gospodar' i 'Breza' ekranizirali Fedor Hanžeković (1957) i Ante Babaja (1967)-slične nevolje seoske zaostalosti i primitivizma. Tko je čitao i gledao ove filmove? Kako s umjetnošću popravljati društvo? Koji literalni i filmski žanr je najefikasniji? Neorealizam, Socrealizam (s ideološkom notom), Film Noir/depresivni Crni Va(??l, Humoristični Karikaturalni/Black Comedy? Dokumenntarni Cinema Verite/Kino Pravda!

M

/'i' Tenzije na početku (afera Stepinac, 1949) poslije su zaglađene.Sloboda vjere se je poštivala. Film 'Bakonja fra Brne' 1951, i drama Ranko Marinković:Gloria ,1955, bili su tek male provokacije Crkvi. Titov posjet Papi III, 1971., Marijanski Kongres, skup od 200.000 vjernika u Marija Bistrici 15.VIII, 1971., gradnja crkve u Novom Zagrebu, priprema gradnje kon-katedrale u Splitu, je unaprijedilo odnose.('Obračun' Crkve i Partije dogoditi će se kasnije početkom '90tih). Partiji je tada u vladanju ozbiljna 'opozicija' bila neprijateljska militantna emigracija, a u blagoj mjeri filozofi (Praxis 1964-74, Korčulanska ljetna škola gdje su sudjelovali E. Bloch, H. Lefebvre, H. Marcuse, J. Habermas).

/'j' Na najvećoj novčanici bila je slika rudara Alije Sirotanovića koji je oborio sovjetski rekord rudara Stahanova (Trebali ti što druže Alija? Veća lopata Druže Tito!) No simbol i vrijednost proizvodnje blijedi pred izazovima kupovine , uskoro 'shopinga'. Potrošnja postaje individualna blagodat 'bez mjere'. Formira se i širi mreža trgovina, grade se robne kuće (NaMa, RoMa,PriMa,VaMa,..) i samoposluge. U Ivancu kod Varaždina 1956. je otvorena prva samoposluga u Jugoslaviji, druga je bila 1958. godine **u** Beogradu. U kućama i stanovima je pojačana količina raznovrsnih proizvoda .

M2

/k' Adolf Loos: Ornament und *Verbrechen* 1913, tu je napisano da su primitivni i slabije obrazovani ljudi više skloniji ukrašavanju i dekoriranju, nego jednostavnosti i praktičnosti, odlikama i modernog čovjeka.(Ornament i Zločin, 1912). Le Corbusier: *L'Esprit Nouveau/purizam/ prisme pour, ,* Vers une architecture, *Cinq points de l'architecture moderne, 'otvara oči' koje ne vide automobile, brodove, avione, tvornice, silose,* 1923, Urbanism 1925, La Ville Radiese, Oeuvre Complete I-VIII, De Stijl/neoplasticizam 1917-31, Neue Bauen / Nova Objektivnost, Hitckok&Johnson: International Style, MOMA izložba knjiga, 1932, Češki funkcionalizam/kubizam, Mies: Less is More, 'almost nothing',FLWright: Organic Architecture, Malevič:Suprematizam, El Lisitzky, Tatlin, Leonidov,Braća Vesnin, Černihov:Konstruktivizam. BAUHAUS (1919-1933) simbol funkcionalizma je ustvari veliki promotor modernizma, stvara i podržava mit da je moderna arhitektura funkcionalna, što bi trebalo biti, ali je puno slavnih modernih primjera, pa i onih projektiranih na Bauhausu, koji to demantiraju . Moderna kuća 'nema dimnjaka' ili je jedan skriveni za centralno grijanje jer 'kuće će se zagrijavati elektrikom'.(Lenjin: 'Komunizam je vlast sovjeta + ELEKTRIFIKACIJA cijele zemlje' 1920).
Kultne M1 vile su bile unikati, Savoye, Tugendhat, Falingwater i još par stotina njih kao kap u moru svekolike gradnje. Moderna naselja 'bijelih okovratnika' bila su Weissenhofsiedlung Stuttgart 1927, Hoek van Holland, Rotterdam 1927, Babe Praha, Novy Dum Brno 1928, Werkbundsiedlung Wien 1932, Neubühl Zurich 1932, ulica Napraforgo Budapest 1931. Značajan je bio tvorničar Tomaš Bata koji je gradio i moderna naselja u Zlinu, i drugim mjestima njegovih tvornica-jedno, 'Bata Ville' i kod nas u Borovu 1931-36 122 zgrade izgrađene od neožbukane crvene opeke u kojima je živjelo 1818 stanovnika. (Bata je vjerojatno inspiraciju za 'industrijsku zajednicu'dobio od Pullman Towns, Chicago, s kraja 19.st)

Između dva rata, kod nas je nekoliko desetaka modernih vila 'čistog' Internacionalnog Stila, arhitekti Ibler, Kauzlarić&Gomboš, Cota, Neuman, Petrović,Weissmann ...Ima i onih drugih, novih, s potrebom romantične i sentimentalne 'veze s vlastitim korjenima'. Primjerice kod Vile Blažeković, u bazi je zelenkasti podsljemenski kamen, a na krovu bila je slama, iako je Ibler proklamirao 'treba živjeti i graditi u duhu svog vremena'. Bile su to vile za Elitu, na ZG sjeveru, Tuškancu, Novakovoj, oblikovno tehnički moderne, ali sa starim stilom stanovanja- sve su imale kućne pomoćnice. Cvijetno Naselje je bilo za Bijele Okovratnike, a s 'kosim krovovima' Dubrava, Trešnjevka, Trnje, za ostale. Za 'prave Zagrebčane'/purgere/agramere, Grada ('građanske kulture) južno od pruge nije bilo.

/'l' Horvat: Dalmatinka, DTR, Gomboš:Končar), hidrocentrale (Horvat: Peruča 1960, ,Novi Vinodolski 1952, Zakučac 1962), Termocentrala Plomin I (1969), dalekovodi, ugljenokopi Raša, Siverić,(prometna mreža) Autoput Bratstvo-Jedinstvo ZG-BG 1950, Jadranska Magistrala '50tih,'60tih, Autocesta ZG-Karlovac 1972, mostovi Maslenički 1960, Šibenski 1966, Slunjski, Aerodromi ZG,ST, RI, DB, ZD, Luka Ploče, fakulteti , škole , vrtići. bolnice (Dumengić:Firule,Urlich:Vojna ST), Radničko Sveučilište (Nikšić&Kučan), Robne Kuće (Dragomanović)NA-MA,(Šatara) PRI-MA, (Kučan) RK-RI, RO-MA, VA-MA, DO-MA, Vinarije(Fabris), ... nešto malo Radničkoh Odmarališta pa 'eksplozija turizma' i HOTELI ,jadranski, turistički, (Maestral Brela,1965, Magaš:Solaris (Nagrada 'Borba') 1968, , Jadran Tučepi, 1948-54**,** Podgora¸Plat Mlini 71,Ćićin-Šain Palais DB 1972, Perković:Marina Primošten 1969-72, Miličević:Croatia Cavtat, Finci:Kupari,Frka: Lafodia Lopud,Plava Laguna,Zelena Laguna Poreč, **Hotelski** SOLITERI: Šegvić:Excelsior DB, 1958/65, Salatić:Neptun DB 1961, Perković: Marjan ST 1963, Vesanović:Punta VD, Šimanović:Alan SG, 1968.Bregovac (kralj hotelske izgradnje s 24 hotela): Ambasador OP 1966, Zlatar:Adriatic UM, Omorika CK 1973. Gradski modernistički hoteli na Kontinentu, Kutina, Koprivnica, Čakovec,..Hoteli, bilo turistički, bilo poslovni su donosili neke promjene, neko širenje 'lokalnih vizura'.
U Arhitekturi -1948 objavljeni su nerealzirani projekt Domova Kulturei, arhitekti Tušek, Vitić, Haberle, Horvat, svi sa elementima tradicionalističkog oblikovanja,a takav je i Dom Kulture u Klisu 1952, Neven Šegvić u potpisu. Radnički domovi Melnikov:Rusakov Moskva1928, Golosov: Zuev Moskva 1929, i Prouve: Maison du Peuple Clichy ,FR, 1938 su antologijski primjeri moderne arhitekture, a kod nas je jedino Frane Buškariol isprojektirao modernim Tvornički Dom '10 Kolovoz' u Majdanu(bez publiciteta,danas devastiran).

/lj/Kod nas je prvi na nacrtima imenuje prostorije Kuno Weidman: Zagreb (1893) , prvi tlocrti s namještajem nalazim kod Garnier:Cite Industriele, 1903, a kod nas prvi Viktor Kovačić ucrtava namještaj (1912). Na valjane orjentacije prostorija je nekad davno upućivao i Vitruvije (I, BC)
Američki standardi ('Projektovanje u Zgradarstvu',GK prevedeno 1967), 'Neufert '(prvo izdanje 1936, pa slijedi još 36 izdanja, kod nas preveden 1968, još jednom 2002.), upućuju na utilitarnost i racionalnost stambene arhitekture. 1949. Ernest Neufert (bivši Gropiusov asistent), na proputovanju iz Atene na poziv prof.Vrkljana, gostuje u Zagrebu, na faksu drži predavanje, što svakako afirmira funkcionalizam još više. (*Ibler funkcionalizmom nije bio previše opterećen, a kod kasnijih OK nije ni 'modernom dogmom').

/m/ GARAŽA ili mjesto za automobil na parceli , se sve više uključuje u program kuće .Prvu garažu u sklopu kuće napravio je FLW:Robbie 1905, kod nas Viktor Kovačić :Vila Vrbanić 1913, ali tek sada, iza 2.svj.rata, postaje masovna pojava. Kod nas se je pojavio osobni automobil FIĆO, Fićek, Zastava 750 , proizvodnja od 1955. po licenci FIATa 600, *dimenzija*: 3,29 x 1,38 x 1,40 (*fićo* je bio viši nego širi), 120 km/sat ,za dugo neprikosnoveni"vladar" jugoslavenskih cesta, poslije Spaček 1964., NSU Prinz 1965. (1965: 8 auta/1000 st 1968: 20auta/1000 st). **HIGIJENA** je na puno višem stupnju (kupaonice i WC su u našim primjerima najčešće odvojeni, a vrlo je rijetko u WCu praonik za ruke (zašto, ne znam). Nekadašnje **PRAONICE** u velikim podrumskim prostorijama, zamjenjuju se perilicama. Prv(vešmašine bile su u cijeni 2-2,5 radničke plaće, ali reklama ističe, **'perilica se kupuje za cijeli život**, nema više mukotrpnog 'prokuhavanja veša' i smještavaju se najčešće u kupaonicu Za održavanje čistoće, 'uz krpe i metlu' pojavio se je usisivač. **DNEVNI BORAVAK** glavna prostorija dobiva radio, gramofon i od 1956. 'kućni oltar' televizor. **KUHINJA** se pomalo oprema visokom tehnologijom (Električni štednjak 1955, frižider krajem 1950tih ,Obodin-Cetinje) ,a pohrana većih količina konzervirane, pasterizirane, osušene, kiseljene hrane u izbama, se smanjuje. Prehrana urbana i ruralna je s razlikama, ali se pomalo izjednačava('Bakina kuhinja'u mnogočemu, mit) . Iskorak u organizaciji kuhinje bila je *Frankfurter Küche* (M.Schutte-Lihotzky, 1926) .**ODJEĆA ,** obuća, stil odijevanja, ovog vremena se potpuno modernizira u svim društvenim slojevima veliko prisustvo konfekcijske produkcije iako su krojački zanati i dalje aktualni. Elitni su bili krajem 1960tih i modni krojači Gumzelj, Hundić, Žuži Jelinek (krojačica Jovanke Broz),tu su manifestacije kao Modefest u Trogiru, modne manekenke (Nuša Marović, Irena Uhl), modni časopisi . Hitovi su bile najlon košulje, najlon-čarape,bikinci, japanke, šuškavci. štikle, traperice (Ponte Roso), učenice su u školi imale kecelje. Dimenzioniranje ormara u kući/stanu je bilo 120cm/odrasloj osobi , rijetko se javlja prostor garderobe **. GRIJANJE** napušta kaljeve peći po sobama, uvodi centralno grijanje, gorivo drvo, ugljen, (još uvijek skladišta u kući) , lož ulje (rezervoar u vrtu), plin (samo napajanje) broj dimnjaka na kući se reducira, a ako je elektrika energija 'romantičnog dimnjaka više nema. **INSTALACIJE ,** vodovod, kanalizacija, plin, struja, telefon, postaju sve značajnije i složenije. Galićeva kultna zgrada Proleterska/Vukovarska iz 1953. nije imala centralno, imala je u početku grijanje kaljevim pećima, dok je u Vili Kaufer već 1937 instalirano centralno! Galićeva vlastita kuća u Istarskoj je imala tri vrste grijanja, različito po raznim prostorijama, kaljeve peći, električni radijatori, uljne peći. (Galić je na faksu podučavao proračun kaljeva po kubaturi prostorije, kao i razne vrste septičkih jama).

Stanje kućne tehnologije bilo je -1968: električni i plinski štednjak 41% domaćinstava /usisivač 18,4 % /bojler 18,5 %/ hladnjak 30,8% / televizor 31,5 % /gramofon 20,2% (na selu 6,5%)/ fotoaparat 11%/ automobil 9,5% (na selu 0,2%) / telefon 6,2% (imale samo gradske obitelji, kao i pisaći stroj)/ 1962: perilica 4,8% a 1972: 44,2 % (poljoprivrednih kućanstava samo 0,8%) Sva ova modernizacija je prvo zahvatila stanovanje Bijelih Okovratnika ,grad, da bi poslije decenijama stizala i na selo

/n/ ARHITEKTONSKI FAKULTET U ZAGREBU osnovan 1919. (u državi su još BEOGRAD od 1846,, LJUBLJANA **od** 1939,SARAJEVO' od 1949, SKOPLJE od 1949) bio je važan sudionik svih naših arhitektonskih događanja. Nastava u vrijeme mog studiranja (1965-1970) bila je obilježena modernizmom, ali i sa dosta povijesti- risanje odljeva starogrčkih skulptura (Tompa), izučavanje i crtanje povijesnih oblika,dorskih, jonskih, korintskih stupova (Denzler, Sena Gvozdanović),crtanje konzervativnih građevinskih detalja, masivni zid od opeke, drveno krovište stolica, visulje, pokrov crijep (ne i ravni krov), spojni prozor, krilo na krilo (Vrkljan), teorija arhitekture 'skoro bez XX stoljeća' (Mohorovičić), Arhitektura Naroda Jugoslavije s dosta povijesti . Šegvić predaje i obnavlja Ljetnikovac Sorkočević , radi 'restitucionalni' projekt Hotela na ZG Gornjem Gradu, također predaje predmet Suvremena Svjetska arhitektura. Na 2.godini je krenula 'funkcionalistička arhitektura' (Galić,asistenti Frankol, Lozica, Hasanagić, Filipović), sva projektiranja bila su obilježena 'modernizmom', Šegvić(asistenti Dragomanović,Radimir), Turina (asistenti Vodička,Žnidarec,Šeferov), Begović (asistent Crnković) predaje 'industriju','robne kuće' i Interijer,radi modernistički ZV paviljon ĐĐ i 'regionalne Hlebine' 1963-68), Rašica (asistentica Marsić) predaje hotele, radi modernistički ZV paviljon,obnavlja HNK.

Na terenskoj nastavi, uz malo suvremenosti, prevalencija je bila na obilasku povijesti. ISTRA-Eufrazijana, Motovun, kule Novigrad, Beram Crkva Sv.Marije na Škrilinah, sv.Petar u Šumi- PLES MRTVACA iz 1474, freske za osjećanje ili razmišljanje, prolaznost i vječnost, smirenje i upozorenje , Mohina predanost nasljeđu i predavačke melodijske kadence, cijelim tim povijesnim putem. DALMACIJA- Dioklecijanova Palača,Buvina vrata,zvonik sv.Duje, kapela sv.Martina,Crkvica sv.Trojice, sv.Barbara, Radovanov portal,(prošli smo bez osvrta pokraj diskutabilne 'moderne zgrade' na trogirskoj Rivi), Korčula,Cavtat,Dubrovačke zidine, Klaustar, Onofrijeva česma, Sponza, Stradun, Koločep Ljetnikovac.. Od Modernog, ZAPRUĐE u izgradnji **,** vodio nas je, tada asistent Šmidihen, Opatijski HOTEL AMBASADOR detaljno nam je pokazao autor Bregovac, ispred Kuća Robić u Ičićima, nismo se zaustavljali. U Dubrovniku PLIVALIŠTE GRUŽ (Perković),na Lopudu HOTEL (Dobrović) , HOTEL (Frka)protumačio je Šegvić. U Splitu smještaj u kućicama u DUILOVU, spoju modernog i regionalnog (Svarčić).

Na Harvardu u vrijeme 'vladavine' W.Gropiusa (1937–1952), 'povijest 'se nije predavala, kao što se nije ni na Bauhausu (1919-1933) .Američku arhitekturu , poviješću ponovo kapacitiraju, ponajviše Vincent Sculy, Jane Jacobs i Robert Venturi (Complexity and Contradiction) i otvaraju put post-moderne.

Stručne knjige bile su: Stržić: Arh-Projektiranje I 1952, II 1956 (zanimljivo je da Stržić u knjigu nije uključio niti jedan primjer zagrebačkih predratnih modernih vila) , Nikola Dobrović:Suvremena Arhitektura 1-5, 1952., 1955., 1963., 1965., 1971, Ernst Neufert Pravila Građevinarstva, 1952 , NEUFERT standardi (prijevod 1968), Time-Saver Standards for Architectural Design Data (prijevod 1963) Loos: Ornament i Zločin (prijevod 1952), Gropius:Sinteza u Arhitekturi (prijevod), Le Corbusier:Ouvre Complete, 8 svezak od 1929. do 1970. godine Na fakultetu, više katedara je bilo pretplaćeo na razne strane arhitektonske časopise. (Galićevu biblioteku na faksu je vodila Nevenka Suvaljko).

Stručni časopis **'ARHITEKTURA'** osnovan 1947-glavni urednici u M2 razdoblju M2 :Neven Šegvić, Vlado Antolić, Krsto Filipović, Zdravko Bregovac, Zdenko Kolacio, Tomislav Petrović i časopis **'Čovjek i Prostor'** osnovan 1954-glavni urednici u M2 razdoblju .Zvonimir Marohnić do 1966, Miroslav Begović do 1976. (U Beogradu je tiskan časopis 'Arhitektura i Urbanizam', u Ljubljani 'Sinteza' od 1964.).Projektni Biroi su bili većiom pretplaćeni i na neke od stranih arh.magazina AA, AR, Domus, Baumeister, DBZ . Imućniji biroi su odlazili na stručna putovanja, (I,CH,NJ,NL), fakultetski zaposlenici su također putovali, prof. Vrkljan je više godina vodio članove svog kabineta po Italiji, Galić je godinu i pol bio kod Iblera u Švicarskoj, Richter je bio AA dopisnik,radio vani izložbe i paviljone, dosta je putovao,također Sessel, Rašica, Turina,Šegvić . Mlađi arhitekti su odlazili na stručna usavršavanja Nikšić (NL), Marinovi-Uzelacć (FR), Maretić(FR,DK), Mirković(F), Šmidihen(NJ), Magaš(A), Vujović(FR), Vodička, ili na rad Čižmek(FR), Budimirov(NJ), Kučan (NJ).Bilo je i studentskih europskih putovanja

Ovdje su gostovali i držali predavanja Ernest Neufert (1949), Richard Neutra (1962), Jaap Bakema (1963), a Udo Kulterman je (1965) posjetio Zagreb i napisao lijep prikaz o našoj arhitekturi. U Dubrovniku je 1956. održan Kongres CIAM-10. Arhitektonske Nagrade V.Kovačić od 1959., Nagrada 'Nazor' od 1965., Zagrebački salon od 1965. (od modernih obiteljskih kuća izlagane su OK Vasiljević i OK Matulja),međunarodna izlaganja Venecijanski Bienale , Milan Trienale (Richter dobiva nagradu), Sao Paolo (Nagrada za Požgaj:Kupalište ZD), Svjetska Izložba (Bruxelles, nagrada za Richtera)- sve su to bili određeni modernistički orjentiri.

Majstorska Radionica Ibler, a koju je naslijedio Galić bila je u funkciji doškolovavanja mladih arhitekata.

Među arhitektima, ako je i bilo različitih svjetonazora, nije bilo različitog pristupa arhitekturi. Moglo bi se pretpostaviti da su **'ljevičari' bili za modernizam, a 'desničari ' za tradicionalizam,** no između 'partijaca' (Ostrogović, Šegvić, Ibler, Galić, Vitić, Richter, Horvat, Fabris, Begović, Mohorovičić,Novak, Golik, Budimirov,....) i 'vanpartijaca' (Planić, Vrkljan, Haberle, Freudenreich, Žerjavić, Bartolić,Rašica,Nikšić, Magaš,...) po ovoj osnovi , nije bilo razlika i podjela, ni privatnih niti arhitektonskih. (Šegvić je u Bologni, vozeći zadnji model Alfa Romeo , kupio ga je od jednog natječajnog honorara, naišao na 'crvene' radničke demostracije i nije mogao proći. Zaustavili su ga i komentirali vidjevši YU registraciju 'Tu sei Communista, ma machina e Capitalista?' a profesor je sa šarmom uzvratio 'Io non sono Communista, Io non sono Capitalista, Io sono Artista!' Uz povike **i**'Brava!Brava! sa smjehom su ga propustili. Ova anegdota ilustrira često stvarno osjećanje arhitekata o svojoj profesiji. Međutim funkcionalist Hannes Meyer se ne bi s tim složio ('Arhitektura je znanost, a ne umjetnost'), vjerojatno ni Mies kada je kazao da je u arhitekturi 90% objektivno,racionalno i samo 10% artizam subjektivno, a što pogotovo vrijedi za stambenu arhitekturu velikih brojeva.

U formiranju cjelovite slike o fakultetu, mali prilog su i ova dva pisma Josipa Vanište.

**Poštovani g.Čižmek, hvala na dvije karte koje ste mi uputili. Ona prokleta kuća na Kačićevoj cesti u koju sam (uvijek s nekim teškim predosjećajem) ulazio, znajući da već i po profesiji tamo ne spadam. Taj osjećaj nije bio znak obolenja, neuroze, kako bi se moglo pomisliti. Meni nitko nije na odlasku dao ruku, rekao hvala iz neke građanske pristojnosti, niti napisao pismo, saučešće kad mi je umrla žena. I čistačice su dobivale (kako bi rekao M.K.) plehnatu omega uru na odlasku i za vjerovati je da im je netko rekao hvala. Moram ipak priznati da mi je njihova neuglađenost odgovarala. Krsto Hegedušić Krstača, kako ga je zvao Putar, govorio nam je za vrijeme studija„Družite se s arhitektima, oni su bolje obučeni od vas, znaju jezike, kreativniji su, na kraju inteligentniji." Nisam se družio ali sam silom prilika bio blizu njih i u jedinom gradu na svijetu, gdje sam mogao zaraditi malo novaca. Na licu mjesta i u golemom vremenskom periodu od 43 godine uvidio sam majstorovu zabludu. U Italiji mi je jedan prokleti židov (F.Conz), vozeći me kolima, rekao: „Moderna arhitektura je najrječitiji primjer da je čovjek zvijer i da je civilizacija koju je stvorio grozna." Još od Kauzlarića, koji je uz talent i zločestoću, unosio nešto od dandyja i hohštaplera, do poganog Šegvića, grubog Galića, bolesnog Jelovca pa do Magaša i dr., ljudi prepunih sebe, prepisivača, sa suviškom ženidbenog talenta (gotovo svi su se nekoliko puta ženili). Uvijek am mislio kakva nepravda da Vas nisu zadržali u nastavi, danas na to gledam drugačije. Možda stre sretniji da niste tamo ostavili život. Pozdravlja Vas J Vaništa*
Zgb 21 5 2000

**Dragi Čižmek, pogledao sam s pažnjom, nadasve simpatijom, priloge koje ste mi ustupili. Bilo bi dobro to objaviti, ispunilo bi našu životnu prazninu, posao objavljivanja trajao bi dugo s teškoćama, prekidima i permanentnim nedostatkom novaca, ali bi nas lišavao samoubilačkih misli. Vaš život i rad jedna je epoha, možda nisam igrao u njoj neku ulogu, gledao sam to sa strane i svoje mislio (kako mi je to rekao jednom Murtić, čovjek s kojim sam u životu izmjenio tri rečenice). Kao đaku Akademije 1945/6, Hegedušić (Krstača kako ga je zvao zvao Putar) rekao nam je : Družite se s arhitektima, oni znaju jezike, za razliku od vas, inteligentniji su, i bolje su obućeni. Uvjerio sam se , živeći sticanjem okolnosti s arhitektima, da je to tek djelomićno točno. Vidim među fotografijama i onog blesavog Miljenka Horvata, egocentrika, samoživca, koji je prekinuo samnom svaki odnos. Zaista bili su obučeni bolje od nas (Galić, Begović, Riža, Filipović, Kauzlarić..., dolazili lako do novaca, podmetali noge jedan drugome, držali se uzvišeno poput asirskih mudraca, mijenjali žene, stanove, kupovali skupe automobile. Bio sam trpljen u Kačićevoj 26, nisam na sjednicama u 40 godina, otvorio nikada usta (to je konstatirao Mohorovičić) i smatram (danas) da je to najbolje što sam u životu učinio. Primite pozdrave JV*
Zgb.Veliki Petak 2005.

/nj/Objava kraja Moderne je u knjizi C.J.: The Language of Post-Modern Architecture ,1977).Za afirmaciju post-moderne zaslužna je teoretska knjiga Robert Venturi: 'Complexity and Contradiction in Architecture' 1966, s uporištem u njegovu anti-modernističkom projektu i realizaciji, mješavini oblika , Vanna House 1959-1964,. Na arhitektonsku scenu se pojačano vraća u fragmentima historicizam, tadicionalizam i regionalizam. K.Frampton afirmira pojam 'kritički regionalizam' 1983). Peter Blake kritiku moderne objavljuje u knjizi 'Form Follows Fiasco'' (1977), u koju je uključio i nekoliko zagrebačkih primjera. Blake je 1974. posjetio Zagreb, bio sam mu domaćin i vodio ga na razgledavanje po Zagrebu i Samoboru.

Poslije post-moderne, ponovo će se aktualizirati vrijednosti moderne, javljaju se nazivi 'late-modern' , 'retromoderna', a kronološki bi to bilo 'treće modernističko razdoblje'.Međutim senzibiliteti 'kontekstualnog' još uvijek su aktualni - 'Kulturološko naslijeđe nije mrtva prošlost, nego živa osnova građenja budućnosti. Vrijednosti naslijeđa moraju biti sačuvane, a suvremene mogućnosti i stremljenja samo obogaćuju dani trenutak ostvarenjima čitljiva identiteta koji postaje trajan put razvoja'. Magaš , 2017. Malo je teško povezati ovu konstataciju i arhitektov sveukupni modernistički opus?

Suprotno riječima Internacionale, komunističke himne ('prošlost svu zbrišimo za svagda') i kod Sovjeta, i kod nas Narodna umjetnost kao i Narodna arhitektura i graditeljsko nasljeđe su tretirani s puno pažnje. Sovjetsku formulu arhitektonskog soc-realizma 'funkcionalno u sadržaju, nacionalno u formi', prof. Šegvić je uz projekte obiteljskih kuća u Gradacu 'preveo' kao *'.....suvremeni stambeni principi trebaju biti uključeni u našu nacionalnu (Dalmatinsku) formu. To znači arhitekturu univerzalnu u sadržaju i nacionalnu u formi'* . Šegvićevo zalaganje za očuvanje graditeljske baštine prilikom obnove, svakako anticipacija 'kontekstualizma'. Kontekstualna teza bi se mogla parafrazirati i kao Dalmatinske kuće u Dalmaciji za Dalmatince, Zagorske u Zagorju za Zagorce, a Moderne za Kozmopolite u velikim gradovima ili mjestima koji se svjetski osjećaju? Ovakova teza ipak ne stoji.

Hotelski modernizam iz 1960tih je zaključen , kao i i hotelski tornjevi (Perković: Marjan ST 1963, Salatić: Neptun DB 1963, Zlatar:Adriatic Umag 1963, Šegvić:Excelsior DB 1965, Novak:Alan Starigrad 1968 , Vesanović:Punta Vodice 1969). 'NAPRIJED U PROŠLOST'- krenulo je s novom serijom hotela- Emili: Uvala Scot (A-naslovnica 98/1968,ČIP-naslovnica 182/1968), Šegvić &Radimir: Perna,1970-72 ,Bernardi :Marco PoloKorčula, (ČIP-naslovnica 249/1973) Rošin: Kaktus (nagrada 'Nazor' 1977), Odisej Mljet 1978, Solitudo Lastovo 1981, Dulčić: Issa Vis, Biševo Komiža 1984 , svi su rađeni u duhu 'kritičkog regionalizma', a iskre ove arhitekture su napravile požar u 'populističkoj arhitekturi'. Kao 'turistička referenca' novog-regionalizma bilo je Naselje (ala Venecija) Port Grimaud kod Saint Tropeza,FR iz 1960tih. Istovremeno je na Cot'd Azur građena i Marina Baie des Anges kod Antibesa-ultra moderno turističko naselje. Profesor Šegvić je posjetio oba naselja, pa je u projektu Perna prisutna ta dvostrukost, ali u Orebiću je izveden samo 'regionalni' dio.

Izgleda da turistima nije dovoljno uživanje što pruža bogato graditeljsko naslijeđe, prirodni fenomeni, more, jezera, slapovi, sunce žega,zalasci, hladovina, mjesečina, kuhinja, cvrčci, zrikavci, šum mora, vjetar, nevera, boje,.....već je bilo potrebno raditi i novu neo-pučku hotelsku arhitekturu. Između 1967. i 1972. godine Hrvatska je, u suradnji s Ujedinjenim Narodima (UN), izradila program i plan prostornog uređenja jadranskog područja: sjeverni, srednji i južni Jadran, i u tim planovima je bio naglasak na 'autohtono'. Na kontinentalni regionalizam ponajviše je utjecao Spomen Dom Kumrovec, 1972-74. /Jane Jacobs (The Death and Life of Great American Cities, 1961) najveća kritičarka 'korbizjeovog' urbanizma, gostovala je kod nas predavanjem na fakultetu početkom 1970tih u AF Vijećnici, (bio prisutan.) Gradski polublokovi ili blokovi se izvode Dugave, Slavonski Brod, Zadar (Bili Brig) , Split (Žnjan-tri bloka unutar ponešto drugačije konciporanog Splita-3)

OK

/o/ U arhitektonskoj edukaciji projekt OK se smatra jednostavnijim zadatkom i smješta se na početku studija, a običnoi su to i prvi zadaci mladih arhitekata.Malo je onih koji nisu isprojektirali poneku OK, kao što je i malo onih koji ostvaruju 'velike arh-projekte'. Neke arhitekte, OK prate cijeli život,isprojektirali su ih na stotine (FLW,Planić,) Par dana prije smrti u 92.godini FLW je za crtaćim stolom projektirao, u mnogočemu inovativnu Lykes House,1959. (posjetio sam je 1972).Kod Planića (1900-1980) u zadnjoj godini života je zapisano 9 projekata od ukupno 722 napravljenih za života.

/p/ MOJA KUĆICA, MOJA SLOBODICA stvara osjećaj zaštićenosti i sigurnosti makar na dnu društvene ljestvice. Opjevan je stambeni ideal- 'KUĆICA U CVIJEĆU /trava oko nje/a na puteljak pada hlad/sa grana dunje dv'je./Tako želim sreću/tihi mali dom/jer ta me slika nježno prati/u srcu mom./ Dal' itko može sada/ uzet' to za zlo/što želim tako mlada/da jednom imam to./ Kućica u cvijeću/ puni moje sne/i kad bi u njoj bio dragi/imala bih sve'. (Zdrenka Vučković, hit-šlager, 1958) Slušateljstvo uglavnom zamišlja ovu 'kućicu', u tradicijskom obliku kao što je na omotu ploče. Isti sentiment isijava i kod Ive Tijardovića 'O kućo mala, sva moja divna radosti/U tebi stojin od prve svoje mladosti/Jerbo si lipa i lipa i smišna/U tebi dane sprovajam svoje starosti.' (Na vrhu društvene piramide, statusa i važnosti više nego funkcionalne potrebe , je 'MOJA VILA, MOJA KRILA')
Naše zadnje dvije palače bile su iz 1930tih, Ivana Meštovića na splitskim Mejama i Bože Banca na dubrovačkim Pločama ('Gospoda Glembajevi' imali su 'literalnu' trokatnu PALAČU u Gornjem Gradu' gdje tada, 1913. takove palače nije bilo) .

/r/Ovaj tip kuće u Zagrebu između dva rata, u Novakovoj i Nazorovoj, nazivan je NAJAMNA **VILA jer** je dio stanova bio u najmu, naziv *URBANA VILA* aktualiziran je nakon IBA-1979-83 u Berlinu). i manjim brojem katova. Tip korespondira s nazivima 'multifamily house' (engl) i 'Mehrfamilienhous' (njem).

/s/ 'VIKENDICA' je udomaćeni kolokvijalan naziv Gradnja za POVREMENI BORAVAK obuhvaća) manje , pa kasnije i veće LJETNE KUĆE, slične ili istovjetne obiteljskim kućama stalnog boravka, one raskošnije bile su LJETNE VILE ili LJETNE REZIDENCIJE (ljetnikovci). (Weekend House, ('tjednokrajnica',odmornica, ljetnica) Summer House, Beach House.
M2 vikendice su od desetak kvadrata na više, na parcelama od par sto kvadrata na više. 'Umaštavanje prirode' se često povezuje s 'autohtonom arhitekturom', regionalnim oblicima, 'oblikovni odlazak' u vernakularnu romantiku, pučku, tradicijsku arhitekturu, uklopanje u regionalne ambijente, oblike i materijale. ali svejedno u ovom M2 razdoblju je napravljen određeni broj 'modernih vikendica' uglavnom sve na Jadranu. Neke su 'ukrašene' s malo kamena, biljegom Mediterana ,pola ih je prvi red uz more (!), neke su unutar grada (Rovinj, Zadar), neke su posebne i unikati. U dva velika VIKEND NASELJA , Jadrija i Punta Skala, su bile tipske kućice, izvodila su se i mjesta za KAMPIRANJE ,Premantura,Drašnice, Vikendice prikazane u ovoj knjizi sagradili su direktori (6), doktori (5), arhitekti (5), sveučilišni profesori (3), kipari(2), književnici(2), slikari(2), kipar,dirigent, pjevač, ...i nekoliko obrtnika (krojač, limar, konobar, frizerka)
/š/ Natječaj za stambene kuće radnika i službenika/ namještenika u NRH, (Arhitektura 1952/1) pristiglo 47 radova s 3 rješenja kuća (samostalna, poluugrađena i u nizu) /obiteljski stan s najnužnijim gospodarskim prostorijama, prizemlje i potkrovlje, 65 i 77 m2, za 4 osobe . Novo društvo, modernističko, je izgleda pretpostavljalo manje djece i malobrojnije obitelji. I i II nagrada tim Kazimira Ostrogovića,III tim Ive Bartolića,... (8 nagrada) , svi projekti s karakteristikama tradicionalnog oblikovanja, bez navođenja lokacije (grad, suburbija, selo, unificirano), bez regije.Ovo su bile ponajviše prigradske kuće, ne 'gradske', ne kuće na selu koje uključuju i značajne gospodarske dijelove (prostore za stoku,alate, preradu i pohranu proizvoda). Namjera je bila trajna izložba ili ogledno naselje, ali od svega toga ništa, i nije poznato je li neka od tih kuća negdje **izvedena.**

Veliki zagrebački biroi nisu uzimali tako male poslove, projekte obiteljskih kuća, pa su zagrebački arhitekti unutar Društva arhitekata osnovali Zadrugu arhitekata za projektiranje individualnih kuća (1952/3) preko koje su radili i ovjeravali svoje usputne sitne *fuševe*. Jedan takav posao, pričali su mi B.Budimirov i I.Bartolić, projekt skromne male kuće, napravljen je prvo za izvjesnog investitora prezimena Kurek, i navodno od tada, svaki sličan posao i projekt tog tipa počeo se je nazivati 'kurek'.Govorilo se 'imam delati 2-3 kureka'. Mislim da je vjerojatnije naziv došao kao kajkavska umanjenica za kuću ili kuriju, jer se naziv koristio samo u zagrebačkom miljeu, a pretpostavljao je projekte bez puno arhitektonskih ambicija.

/t/ U stručnoj literaturi tog vremena naša M2.OK (1945-72) bila je slabo prisutna. U časopisu 'Arhitektura' objavljeni su samo prilozi - Vitić:Vila na Mejama, Ostrogović:Weberove stube, Bartolić: Vila Tuškanac, bez navođenja korisnika (admirala, ministra i političara), a od kuća s tradicijskim elementima bilo ih je više prikazanih Bartolić:Sisak i Zadar, Vrkljan&Skopin: Jordanovac, Skopin:Pantovčak, Vitić:Vis, Marasović:Knin, Žerjavić:Zelenjak. Zanimljivo je da su prezentirane neke predratne 'kapitalističke vile' Kauzlarić&Gomboš: Vila Ladany ZG iz 1937, Neuman: Vila Oblath VŽ iz 1934 , Strižić: VILA na Jadranu (A-1952/1), sve bez podataka i nekog kritičkog osvrta. Jesu li to bili stari 'arh-putokazi',za nove funkcionalne ili oblikovne ideje?
A, svega 4 godine ranije (A-1948/2) N.Šegvić, glavni urednik piše o *'Zabludama buržoaske arhitekture': 'Kada promotrimo djela R.Neutre, Waltera Gropiusa, Marcela Breuera, Mies Van der Rohea, odmah ćemo ustanoviti činjenicu, da je njih potpuno zaokupila milijunaška obiteljska kuća. Sav njihov arhitektonski potencijal utrošen je u nekoliko miljunaških vila*.' Nakon razlaza sa SSSRom. totalna promjena kursa.
Naši časopisi su objavljivali raznovrsnu Modernu Arhitekturu,dok je moderna obiteljska kuća bila negdje na margini kao da je isijavao stav da je za OK najprikladniji 'nepretenciozni tradicijski' oblik s dvostrešnim ili četverostrešnim krovom i nekorištenim potkrovljem, a 'regionalno' i 'narodno' bile su često publicirane teme.
Arhitektura' 1952-1: *'Naši narodi prilagođujući se potrebama kraja, klime i materijala pokazali su često smisao za kvalitetno oblikovanje stambene kuće. Vjekovima su davali ostvarenja koja se u pogledu svrsishodnosti i ljepote oblika mogu staviti uz bok analognih najvrednijih objekata najkulturnijih naroda svijeta. S obzirom na raznorodnost naših krajeva nastalo je obilje raznovrsnih tipova i bogatstvo oblika autohtonih stambenih objekata, koji se često ujedno vrlo uspješno uklapaju u pejsaž dajući skladne i vrijedne cjeline*.' Antolić , glavni urednik, je ovo napisao 20 godina prije objave postmoderne i 25 godina prije nego što je Frampton promovirao kritički regionalizam, 'graditi u skladu s kontekstom'. Poslije rata pučko i narodno se aktualizira knjigama Miličić:Nepoznata Dalmacija (1955), Aleksandar Freudenrich (Iblerov đak) Narod gradi na ogoljenom krasu (1962) Kako Narod gradi na području Hrvatske (1972), iz kojih kao da izvire stav 'neka sva arhitektura bude moderna-osim obiteljske kuće'. Moderna obiteljska kuća nije imala adekvatan 'marketing'.
U Monografiji Hrvatske Arhitekture 1945-85, izbor prof.Šegvić, odabrano je 120 realizacija. Samo jedna trećina, 40 primjera, je iz dvotrećinskog razdoblja ('45-'72), od toga 12 višestambenih zgrada , a od obiteljskih kuća, Bilice i Kumrovec- oba primjera neoregionalne arhitekture -niti jedna moderna OK nije odabrana.

/u/ Po prijedlogu FLW: Broadacre City (1936) s obiteljskim parcelama od 1 akra/ 4000 m2/ grad za miljun stanovnika bi bio dimenzija 20x50 km, dok bi isti grad sa zgradama LeC:Unite Habitation (Marseiles) zauzimao šezdeset_ puta manju površinu.
1952. izvedena je zgrada LeC:Unité d'habitation, s 330 stanova, za 1600 stanara, s trgovačkom ulicom na 7.katu, hotelom i restoranom, na krovu dječji vrtić, igraonica, dvorana za vježbanje i druženja. Gropius na otvaranju: 'Svaki arhitekt koji se ne divi ovoj zgradi, bolje da odloži olovku'.(Reference C.Fourier:Falansteriji XIX st, M.Ginsburg:Narkomfin Moskva 1930, S.Markelius:Kollektivhus Stockholm 1935.....) Zgrada u Marseju je imala više oblikovni, nego li sociološki podsticaj za arhitekturu stanovanja. Corbusierov, možda najbolji, projekt iz 1922. 'Immeuble Villas' sinteza obiteljske kuće i stambene zgrade, individualnog i kolektivnog, nažalost nije izveden , niti ostavio traga u arhitekturi.

Nekoliko u ovom radu prikazanih komparativnih primjera stambenih nebodera kod **nas iz godina '60/'70tih (Zadar, Zagreb),** otvara pitanje stanovati 'na horizontali ili u vertikali', u isparceliranim ograđenim privatnim vrtovima, na vlastitom tlu ili u društvenim kolektivnim zgradama-strojevima lociranim u javnim parkovima. Doživljaj prirode je moguć iz 'žablje' ili iz 'ptičje perspektive', a karakter stanovanja je ponešto drugačiji. Projekt Citte Industriele 1917 s OK parcelama bez ograda upućuje na 'kolektivizaciju terena' , Le Corbusier Immeuble Villas 1924, već 101 godinu neupotrebljen projekt, pravi spoj individualnih kuća i kolektivne stambene zgrade. I u kolektivnim zgradama bi trebali dominirati OBITELJSKI STANOVI. (Kolektivizam stanovanja, poput kibutza, ili nekih drugih modela mogu oduzimati neke , ali i otvarati druge individualnih sloboda).

/v/ U Zagrebu je 1981.u ukupnom stambenom fondu bilo samo 21% 3-sobnih (dnevni boravak+roditeljska soba+dječja soba) i 10% većih, pravih 'obiteljskih stanova'-ostalih 69% nije bilo adekvatno za valjano stanovanje obitelji! Kakvo li je tek stanje u Hrvatskoj 1945-72 bilo, nije teško procjeniti. Obiteljske kuće M2 razdoblja bile su većim dijelom u 'granicama skromnosti' komparirajući ih sa predratnim M1 vilama, i sa M3 vilama najnovijeg doba. Veličine M2.OK svakako su trebale biti funkcionalno proračunate,

/z/ C.Alexander tvrdi da nuklearna obitelj nije vitalna pa predlaže da grupe od 8-12 ljudi formiraju zajedničko domaćinstvo .....'God Bostard' objavljuje tlocrte stana za 12 osoba 'dobrovoljne familije'...U Hamburgu 1970. šest nuklearnih familija se ujedinilo s motom 'stanovati odvojeno-živjeti zajedno' 20-25 osoba, 440 m2, 18 soba, 6 kupaonica,zajednički boravak, igraonica djece, kuhinja i zajedničko blagovanje . Ovi će parametri sigurno donijeti i novi pristup projektiranju stambene arhitekture.
Radikalni model kolektivnog stanovanja je kod Kibutza, židovske zadruge, gdje je izdvojena poljoprivreda/gospodarstvo, parkiranje/garažiranje, servisiranje/održavanje, pranje rublja, prehrana, dio odgoja djece, briga za stare,.... i kuće su im zato minimalne. Prvi kibutz Degania 1910, u Izraelu 1950. godine u 214 kibuca bilo je 67,550 ljudi , oko 5% populacije, 1986. posjetio sam Kibutz Shaar Hamakim). Kod nas je 1948-1953 bio neuspio pokušaj seoskog zadrugarstva koji je obuhvaćao samo poljoprivrednu proizvodnju,ali ne i kompletni model stanovanja/življenja.

/ž /U vrijeme 1945-1972 u svijetu su napravljene antologijske OK –Louis Barragan:Casa e Studio MEX 1948, Tange:Seijo JP,1953, Oscar Niemeyer:Casa Canoas, BR 1954, Wogenscky: Vlastita FR 1954, Le Corbusier:Maison Jaoul FR 1956, Aalto: Maison Carre FR 1957, Jacobsen:Soholm Nizovi DK, Kikutake:Sky House 1958, JAP, Seidler:Killara AUS,1967 , a daleko najviše ih je u Americi: FLW (Price),Mies (Farnsworth), Neutra(Kaufman), Breuer (New Canaan), Johnson (Glass House), Rudolph (Millam), Case Study (Eams Own) LA,....Još je po svijetu slabije poznatih kuća izuzetnog oblikovanja kao primjerice Montini: *Villa Monzeglio,Caracas,*VNZ, 1953 ili Weberhofer: Casa Fernandini Lima PR 1958. (sve kuće arhitekata ili bijelih okovratnika)

1960tih Paul Rudolph pokušava plasirati modernističku prefabrikaciju OK pod nazivom 'XX Century Bricks', ali s malo rezultata-Oriental Masonic Garden New Haven 1968-demolirano 1981. . Puno veći uspjeh je postigla, također prefabricirana, ali gradnja s duhom tradicionalizma. Na Long Islandu NY u godinama iza 2.svjetskog rata 1947-51 napravljeno je veliko stambeno naselje Levittown, 17.450 prefabriciranih skoro identičnih kuća od 75 m2 napravljene s kosim krovom (isključivo za obitelji bijelaca) , ovo je naselje postalo model gradnje i simbol američke suburbije. U to isto vrijeme Le Corbusier je napravio projekt za seosko naselje Lagny također s prefabriciranim čeličnim i aluminijskim profilima za dvojne kuće Maisons Rurales, jako modernog izgleda, izdignute od terena, što je francuski ministar prokomentirao: Vaši nacrti su perfektni, izgradit ćemo hiljade ovih kuća- Nisu izgradili niti jednu! Gradili su obiteljske kuće konzervativno kao posvuda po svijetu. U to doba bilo je i HighTech nerealiziranih projekata- Fuller:DDU Wichita House 1946.USA ,A&P.Smithson: Future House 1956.GB, Archigram 1960te GB .

1969-1973 u Limi,Peru, 13 internacionalnih i 13 domaćih arhitekata radi naselje niske izgradnje PREVI sa 1600 stambenih jedinica socijalnog stanovanja na 40 ha-relativno uspješno, ali se nije repetiralo. Prefabrikaciju za Zapadnu Afriku je istraživao Jean.Prouve: Maisons Tropicales za Afriku 1949/1951-ostalo je samo na istraživanjima.

Kao izrazi kontrakulture , bilo je po svijetu različitih zajednica kao -DROP CITY , umjeničko ruralna hipi-komuna s gradnjom geodetskih B.Fullerovih kupola –CHRISTIANIA, anarhistička komuna u bivšoj vojnoj bazi (posjetio V,1976)

Le Corbusier (1923) upozorava na urgentni problem stanovanja široke populacije, koji treba rješavati-alternativa je ARHITEKTURA ILI REVOLUCIJA, i misli da se Arhitekturom Revolucija može izbjeći. Arhitekt I.M.Pei (1980) je kazao: 'Možemo imati najljepše Crkve, Katedrale,Galerije i Muzeje, ali smo još uvijek siromašno društvo ako nemamo pristojno stanovanje za svu populaciju‘

Nerazvijeni dio svijeta (tada nazivan THIRD WORLD) obiljevažavaju slamovi, bariade, favele, shanty towns, no niskog standarda u stanovanju bilo je posvuda- “Cijeli svijet bi bio nerazvijen, ako bi se njegova razvijenost cijenila prema stanovanju. Radniku kada plati hranu, odjeću i druge osnovne potrebe, malo ostane za stan - od Harlema u New Yorku do Konga, od Perua do Pakistana” 1968/Charles Abrams, američki profesor, svjetski ekspert za masovno stanovanje, koji je također zapazio da postoji -"socialism for the rich, capitalism for the poor" i " state protection for the rich, free markets for the poor ".